Mahalliy valyuta va aktivlarni rivojlantirish: Mamlakatlar o‘z milliy valyutalariga asoslangan moliyaviy vositalarni ko‘paytirish orqali global inqirozlar ta’sirini kamaytirishi mumkin.

Xulosa:

Maqolada moliyaviy inqirozlar va ularning global tizimga ta’siri tahlil qilindi. Xalqaro tizimning zaif tomonlari, jumladan, asosiy valyutalarga qaramlik, regulyatsiya kamchiliklari va iqtisodiy notekisliklar global inqirozlarni kuchaytiradi. Shuning uchun barqaror rivojlanish uchun moliyaviy islohotlar, yashil moliyalashtirish, soliq tizimini isloh qilish, moliyaviy inklyuziyani oshirish va yangi texnologiyalarni joriy etish zarur. Bular orqali iqtisodiy barqarorlikni ta’minlash, global moliyaviy xavflarni kamaytirish va xalqaro hamkorlikni mustahkamlash mumkin. Moliyaviy tizimni barqarorlashtirish uchun yashil moliyalashtirishni rivojlantirish, soliq tizimini isloh qilish va moliyaviy inklyuziyani oshirish zarur. Shuningdek, xalqaro moliyaviy nazoratni kuchaytirish, yangi texnologiyalarni qo‘llash va davlatlar o‘rtasida moliyaviy hamkorlikni rivojlantirish kerak. Bu choralar global inqirozlarni oldini olishda muhim rol o‘ynaydi va iqtisodiy barqarorlikni ta’minlaydi.

Foydanilgan adabiyotlar :

1. Kindleberger, C. P., & Aliber, R. Z. (2011). Manias, Panics, and Crashes: A History of Financial Crises. New York: Palgrave Macmillan.
2. Reinhart, C. M., & Rogoff, K. S. (2009). This Time is Different: Eight Centuries of Financial Folly. Princeton University Press.
3. Claessens, S., & Kose, M. A. (2013). Financial Crises: Explanations, Types, and Implications. International Monetary Fund Working Paper.
4. www.wikipedia.uz
5. www.imv.uz
6. www.kun.uz
7. www President.uz
8. www.uzembassy.kz

IQTISODIYOTNING RIVOJLANISHIDAGI XALQARO TAJRIBALAR

Mirzataev Salamat Muratbaevich
(iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), docent)
Mirzataeva Gulmira Muratbaevna
(Iqtisodiyot mutaxassisligi 1-kurs magistranti)
Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti
gulmiramirzataeva90@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada dunyo iqtisodiyotida o‘z o‘rniga ega bo‘lgan, shuningdek Turkiya davlatining iqtisodiyoti tarraqiyotining asoschilaridan biri bo‘lgan Turgut O‘zalning hayoti, faoliyati, Turkiya davlatining rivojlanish tarixida amalga oshirgan islohatlari haqida keltiriladi.

Kalit so‘zlar: Iqtisodiyot, tarraqiyot, islohatlar, rivojlanish, aloqa, siyosiy inqiroz.

Kirish. 2021 yil 6-noyabr kuni O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirzoyoyevning lavozimga kirishishiga bag‘ishlangan tantanali marosimida qayta saylangan davlat rahbari tomonidan kelgusi besh yil uchun eng asosiy ustuvor yo‘nalishlarni o‘z ichiga olgan Yangi O‘zbekiston tarraqiyot strategiyasi ilgari surildi. Prezident taqdim etgan Yangi O‘zbekiston tarraqiyot strategiyasi etti yo‘nalishdan iborat

bo‘lib, u besh yil avval qabul qilingan Harakatlar strategiyasi va uning doirasida amalga oshirilgan muvaffaqiyatli islohatlarning uzviy davomi ekanligi bilan ahamiyatlidir. Yangi O‘zbekiston tarraqiyot strategiyasining uchinchi yo‘nalishi – milliy iqtisodiyotni, uning o‘sish sur’atlarini zamon talablari darajasida rivojlantirish bo‘yicha belgilangan ustuvor vazifalarni Harakatlar strategiyasining iqtisodiyotni rivojlantirish va liberallashtirishning ustuvor yo‘nalishlari doirasida boshlangan islohatlarning uzviy davomi sifatida baholash mumkin. Bu maqolada ham rivojlanishning turk modeli asoschisi Turgut O‘zalning Turkiya davlatining iqtisodiy rivojlanishi doirasida olib borgan islohatlari keltirib o‘tilgan.

Turgut O‘zal 1927 yil 13-oktyabrda Turkiyaning sharqiy qismi – Malatya shahrida tug‘ilgan. Uning ildizlari kurd bo‘lgan, boshqa siyosatchilardan farqli o‘laroq, u bundan uyalmagan. Usmonlilar imperiyasi davridagi eng qadimgi ta’lim muassasalaridan biri bo‘lgan Istanbul texnika universitetining elektrotexnika fakultetini 1950 yilda tamomlagan. Turkiya davlat va siyosat arbobi 1980-1982 yillarda davlat vaziri, 1983-1989 yillarda bosh vazir, 1989 yil 9-noyabrdan Turkiya prezidenti bo‘lib faoliyat yuritgan. “Ona vatan” partiyasini tuzgan va 1983-1989 yillarda partiyaning bosh raisi bo‘lgan. U qat’iy islohatlar o‘tkazib, iqtisodiyotni tarraqiyot yo‘liga olib chiqqan. Uning ochiq iqtisodiy siyosati natijasida ishlab chiqarish eksportga yo‘naltirildi, xususiylashtirish boshlandi, erkin tijorat mintaqalari barpo qilindi va Turkiya iqtisodiyoti jadal rivojlana boshladi. Turizm yuqori darajada taraqqiy topdi. U 1993 yil 4-7-aprel kunlari rasmiy tashrif bilan O‘zbekistonda bo‘lgan. Sobiq bosh vazir va prezident Turgut O‘zal 1993-yil 17-aprelda vafot etdi.

O‘zalning iqtisodiy siyosati. O‘zal Turkiya iqtisodiyotini liberallashtirish, uni dunyoga ochish tarafdori bo‘ldi va ba’zi davlat sektorlarini jadal xususiylashtirishni davom ettirdi. Bu ba’zi tanqidlarga sabab bo‘ldi va uni nufuzli ishchi rahbarlar va ishchilar huquqlarini himoya qiluvchi siyosatchilar bilan qarama-qarshi qo‘ydi. O‘zal davrida Turkiyada inflyatsiya darajasi juda yuqori edi. Ko‘pincha, bu ikki xonali raqamlar edi, bu kam maoshli oilalar uchun qiyinchilikni anglatardi.

Iqtisodiy siyosati tanqid qilinganiga qaramay, O‘zal iqtisodiyot sohasida chuqur bilim va katta tajribaga ega bo‘lgan. U faoliyati davomida nufuzli Davlat Planlama Teshkilati (DPT)da ham ishlagan. 1970-yillarning o‘rtalarida O‘zal turli xususiy kompaniyalarda, jumladan Sabancı Holdingda ishladi va shu bilan o‘z vakolatlarini kengaytirdi. Shuningdek, u 1971-1973 yillarda AQShda Jahon bankida ishlagan va ingliz tilini o‘rgangan. Uning iqtisodiy siyosati qattiq tanqidga uchragan bo‘lsa-da, u Turkiyaning iqtisodiy o‘sishiga turtki bo‘lgan.

Endi biz, nega O‘zal “Iqtisodiy mo‘jizasining otasi” deb atalganini tushunish uchun orqaga qaytib, “taxminan 1979 yil” Turkiyaga tarixiga qarashimiz kerak. O‘sha paytda, sentabr harbiy to‘ntarishi arafasida mamlakat eng zarur tovarlarga juda muhtoj edi. O‘sha yilgi vaziyatni mahalliy gazetalardan biri shunday tasvirlagan: “Odamlar oziq-ovqat do‘konlari va do‘konlar oldida soatlab navbatda turishga majbur. Valyuta yo‘qligi sababli Markaziy bank emissiyasi butunlay falaj holatida. Moliyaviy to‘lovlar to‘xtab qolgan, xorijdan kelgan eng shoshilinch tovarlarni esa oylab kutishga to‘g‘ri keladi. Mamlakatga deyarli hech qanday neft mahsulotlari kirmaydi, shuning uchun transportda uzilishlar mavjud. Dalada traktorlar bor. Siz rasmiy narxlarda hech narsa sotib olmaysiz. Hamma narsa faqat qora bozorda sotib olinadi”. Ajoyib tamaki yetishtiriladigan mamlakatda sigaret yo‘q edi. Katta shaharlarda yashirin dilerlar tomonidan boshqariladigan G‘arb tovarlarining kontrabanda savdosi rivojlandi. Tashqi qarzlarini to‘lay olmagan Turkiya iqtisodiy hamkorlarining ishonchini yo‘qotdi. Xorijiy banklar unga kredit berishdan bosh tortdilar va Xalqaro valyuta jamg‘armasi doimiy ravishda

devalvatsiyani talab qildi. Lyuksemburg unga bir million dollar qarz berganida Turkiya juda xursand edi”.

O‘zal 1979-yilda u 1980-yillarning oxiri va 1990-yillarning boshida uning siyosiy raqibiga aylangan marhum bosh vazir Sulaymon Demirelning vazir o‘rinbosari bo‘ldi. 1979 yilda Sulaymon Demirel hukumati mamlakatni iqtisodiy boshi berk ko‘chadan chiqarish uchun bosh vazirning maslahatchisi etib tayinlangan O‘zalga keng vakolatlar berdi.

Demirel o‘rinbosari sifatida “24-yanvar qarorlari” nomi bilan mashhur bo‘lgan keng tanqid qilingan iqtisodiy islohotlarni ishlab chiqishda muhim ro‘l o‘ynadi. Ular mamlakatni moliyaviy liberallashtirishga yo‘l ochdilar. Bir oy ichida u hamfikrlar guruhi bilan iqtisodiyotni barqarorlashtirish loyihasini ishlab chiqdi va darhol uni amalga oshirishga kirishdi. XVJ loyihani istiqbolli deb hisobladi va kreditlar uchun yashil chiroq yoqdi. O‘zal boshlagan iqtisodiy siyosatni qayta qurish tezda o‘z samarasini bera boshladi.

Harbiy to‘ntarishdan so‘ng generallar sobiq hukumat a’zolari bilan hamkorlik qilmoqchi emasliklarini ochiq aytishgan. Biroq, ular O‘zalsiz qila olmadilar. O‘zgarishlarning haqiqiy ko‘lami O‘zal hukumatni boshqarganidan keyin ma’lum bo‘ldi. Avvalo, bosh vazir turk lirasining o‘zgarmagan kursi to‘g‘risidagi farmonni bekor qildi, bu pul birligining xarid qobiliyati haqidagi haqiqiy g‘oyani buzib, valyuta chayqovchiligiga olib keldi. Muxolifatning keskin tanqidiga qaramay, O‘zal bozor iqtisodiyotini joriy qildi. Bosqichma-bosqich u qora bozorga kirib, mahalliy mafiyaning boyitish kanallarini to‘sib qo‘ydi. Ammo u alkogolli ichimliklar, sigaretalar va oltin kontrabandasidan milliardlab daromad olgan. Erkin savdo er osti korxonalarini tor-mor qildi, yig‘ilgan milliardlab soliqlar xazinaga tushdi. Ularga ko‘priklar o‘rnatildi, yo‘llar, turar-joy binolari qurildi. Harbiy-sanoat kompleksi rivojlandi. Iqtisodiyotni buyruqbozlik bilan boshqarishni to‘xtatgan davlat asta-sekin uning muvofiqlashtiruvchisiga aylandi. Navbatlar yo‘qoldi. Turk lirasi konvertatsiya qilinadigan valyutaga aylandi. Tashqi savdo balansi endi ijobiy saldoga qisqardi.

Turkiyaning an’anaviy eksport tovarlari (asosan oziq-ovqat va yengil sanoat mahsulotlari) sotishdan tushgan xorijiy valyuta O‘zal tomonidan eng so‘nggi G‘arb texnologiyasini sotib olishga sarflangan. Fan-texnika taraqqiyotining eng ilg‘or yutuqlari keng miqyosda iqtisodiy o‘sishga olib keldi. Buning natijasida mamlakat eksportining 80 foizini sanoat mahsulotlari tashkil etadi. Mamlakat nafaqat ichki bozorni o‘z ishlab chiqargan sanoat tovarlari bilan to‘ldirdi, balki bir necha yillardan buyon “Made in Turkey” brendi ostidagi mahsulotlar barcha qit’alarda xaridorlar orasida xaridorgir bo‘lishiga erishdi. Iqtisodiyotni rivojlantirishda davlat muhim ro‘l o‘ynadi, chunki u yirik investitsiya loyihalarini amalga oshirdi. Iqtisodiy yuksalish va rejimning siyosiy barqarorligi Turkiyaga sayyohlar oqimini keskin oshirdi, bu esa, o‘z navbatida, davlat xazinasini sezilarli darajada boyitdi.

Iqtisodiy islohotlar samaradorligini raqamlar ham ko‘rsatib berdi. Turkiyaning eksporti 10 yil ichida 6 barobar ortib, salkam 12 milliard dollarga yetdi. Bundan tashqari, 80 foizi sanoat mahsulotlaridir. Bugungi kunda mamlakat, ayniqsa uning eng yirik shahri Istanbul, chet ellik sayyohlar bilan to‘lib-toshgan o‘ziga xos Yevropa yarmarkasiga aylandi. Ularni nafaqat qadimiy obidalar, balki yuqori sifatli va nisbatan arzon turk tovarlarining keng tanlovi ham o‘ziga tortadi.

Turgut O‘zal jurnalistlarga bergan intervyularidan birida Turkiya iqtisodiyoti haqida o‘z fikrlarini keltirib o‘tadi. “Ishonchim komilki, bu rivojlanish tendentsiyasi davom etadi”, - deydi O‘zal. Prognozlarga ko‘ra, 1992 yilga borib eksportimiz hajmi 20 milliard dollarga etadi. Bu vaqtga kelib, turizmdan keladigan daromad ikki yarim milliard dollardan to‘rt milliard dollargacha oshishi kutilmoqda. Janubi-Sharqiy Anadoluni

rivojlantirish va rivojlantirish dasturining salmoqli qismi amalga oshirilishi bilan asr oxiriga kelib qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarish hajmi ikki barobar ortadi. 21-asr boshida Turkiya dunyoning rivojlangan davlatlari qatoriga kirishiga chin dildan ishonaman deb keltirib o‘tadi.

1983-yilda O‘zal Vatan partiyasini (Anavatan partiyasi) tuzdi. Uning tarkibiga turli xil siyosiy yo‘nalishlarning vakillari kirgan: millatchi, diniy, liberal va hatto ba’zi sotsial-demokratlar. Bu 1983-yil oxiridagi umumiy saylovlarda g‘alabaga olib keldi. 1983 yilgi parlament saylovlarida uning partiyasi mumkin bo‘lgan 400 o‘rindan 211 tasini olgan. Turgut O‘zal Turkiyaning qirq beshinchi Bosh vaziri bo‘ldi. 1987 yilgi saylovlarda O‘zal partiyasi 292 o‘ringa ega bo‘ldi. Turgut O‘zal yana bosh vazir lavozimini egalladi. 1987 yilda Vatan partiyasi saylovchilar soni kamayganiga qaramay, navbatdagi umumxalq saylovlarida g‘alaba qozondi.

O‘zal mamlakat saylov tizimini o‘zgartirib, partiyalar parlamentga kirishi uchun 10 foizlik chegara belgiladi. Buning sharofati bilan partiya hukumatni shakllantirishda ko‘pchilik ovozlarni olishga muvaffaq bo‘ldi.

1988-yil 18-iyun kuni Otaturk sport zalida Vatan partiyasi qurultoyida Kartal Demirag O‘zalning hayotiga suiqasd qildi. Kartal Demirag ikki marta o‘q uzdi va O‘zalning qo‘lini yaraladi. Otishma natijasida 18 kishi yaralangan. Yaralanganlar orasida vazir Imren Aykut ham bor. Kartal Demirag o‘limga hukm qilindi, keyinchalik bu jazo 20 yillik qamoq jazosiga almashtirildi. O‘zal prezidentlik davrida Kartal Demiragni afv etdi.

1989-yil 9-noyabrda Turgut O‘zal rasman Turkiyaning sakkizinchi prezidenti bo‘ldi. O‘zal sakkizinchi prezident va tarixdagi eng oliy davlat lavozimiga ko‘tarilgan birinchi noharbiy siyosatchi bo‘ldi. Turkiya Respublikasi tashkil topganidan buyon mamlakatning barcha prezidentlari, jumladan Turkiyaning asoschisi Mustafo Kamol Otaturk ham harbiy zobitlar bo‘lgan. O‘zal turk siyosiy tizimida yagona istisno bo‘la oldi.

O‘zal hukmronligining eng muhim jihati shundan iboratki, birin-ketin amalga oshirilgan dadil va qat’iy islohotlar bilan iqtisod yo‘nalishi o‘zgardi. O‘zal “Buyuk o‘zgarish” deb atagan bu liberal islohotlar, Turk puli qiymatini himoya qilish qonuni va Valyuta rejimini tubdan o‘zgartirdi, import va eksport erkinlashtirildi, valyuta “erkin kurs” tizimiga o‘tdi. Importga tayangan yopiq iqtisodiy model o‘rniga eksportga ustunlik beruvchi ochiq iqtisodiy siyosatga o‘tdi.

Uning prezidentligi davrida mintaqadagi eng muhim voqea Quvaytning Iroq tomonidan bosib olinishi edi. Turg‘ut O‘zal Saddam Husaynni Turkiya uchun xavfli deb hisobladi. Bu borada O‘zal AQSh siyosatini faol qo‘llab-quvvatladi. O‘zal Mosul va Kirkukga qo‘shin jo‘natmoqchi bo‘lganida, Turkiya oliy qo‘mondoni Nejip Torumtay erta nafaqaga chiqdi.

Tashqi siyosatdagi eng muhim rivojlanish Turkiyaning Yevropa davlatlari bilan aloqalarini yaqinlashtirish bo‘ldi. 1991-yilda Sovet Ittifoqi parchalanganidan keyin Prezident O‘zal ham, hukumat ham mustaqil Markaziy Osiyo respublikalari bilan har tomonlama aloqalar o‘rnatdi.

SSSR parchalanganidan so‘ng O‘zal O‘rta Osiyo va Ozarbayjon davlatlari bilan aloqa o‘rnata boshladi. O‘zal, shuningdek, Turkiyani mintaqaviy liderga aylantiradigan tashqi siyosat konsepsiyalarini ham ilgari surdi. U erkin bozor iqtisodiyoti tarafdori edi.

Uning siyosiy falsafasining asosi, “Xalq davlatga emas, davlat xalqqa xizmat qilishi kerak” degan fikrni ustun qo‘ygan. U boshqa ko‘plab siyosatchilarni, jumladan Turkiyaning hozirgi prezidenti Rajab Toyyib Erdo‘g‘onni ham ilhomlantirgan. 2001 yilda Erdo‘g‘on “Adolat va taraqqiyot partiyasini (AKP)” tuzib, uni O‘zalnikiga o‘xshash kontseptsiya asosida tuzdi.

Hayotning oxiri. 1993 yil 17-aprelda, Ozarbayjonga tashrifidan so‘ng, u kutilmaganda yurak xurujidan vafot etdi. O‘zalning dafn marosimiga Turkiyaning barcha

viloyatlaridan ko‘plab odamlar keldi. Dafn marosimi jonli efirda namoyish etildi. Katta Jorj Bush kelishi kutilgan edi. O‘zal hayotining oxirigada Mehmet Fotihning ma’naviy himoyasida bo‘lishi uchun uni Istanbulda dafn qilishni vasiyat qildi. 1996 yil noyabr oyida Turkiya ommaviy axborot vositalari kurd separatistlari rahbari O‘zal turk razvedka xizmatlari tomonidan zaharlanganini aytgan videoni e’lon qildi, chunki 1993 yil 15-aprelda u kurdlar bilan qurolli mojaroni hal qilishga rozi bo‘lgan va buni ommaga e’lon qilmoqchi edi. 17-aprelda Prezidentning bevasi ishni qayta ko‘rib chiqishni talab qildi, biroq uning murojaati natijasiz qoldi.

2012 yil 2-oktyabrda Istanbulda Turkiyaning sobiq prezidenti Turg‘ut O‘zalning jasadini eksgumatsiya qilish boshlandi.

Xulosa o‘rnida Turgut O‘zalning iqtisodiyot sohasidagi tajribasini tarraqiyot yo‘nalishlarining zamonaviy tendentsiyalariga muvofiq davlatimizning o‘ziga hos hususiyatlarini hisobga olib ayrim sohalarda tadbiq etish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Баданина В.В. Процесс либерилизации турецкой экономикив 80-е гг. XX века/В.В.Баданина//Ученые записки Казанского государственного университета. Т. 151. Серия: Гуманитарные науки. Кн. 2. Ч.1. – Казань: Ун-та, 2009. – С.224-230.

2. Пронина В.В. Тарих фанлари номзоди. Автореферат. – Казан: 2010-624.

3. Сауханов Ж.К. Иқтисодий ўсиш ва иқтисодий ривожланишга таъсир кўрсатувчи омиллар. «Ижтимоий-иқтисодий фанлар ва ижтимоий маконда ёшлар». Республика илмий-амалий конференция материаллари. Нукус, 2019 й. –Б. 110-112.

4. https://ru.wikipedia.org/

THE ACADEMIC DYNAMICS AND INTEGRATION INFLUENCES SHAPING THE EXPERIENCES OF INTERNATIONAL STUDENTS IN HIGHER EDUCATION

Abdullaev Javokhir Jakhongirovich
(Phd student of Bukhara engineering-technological institute)

Abstract. This thesis explores the social dynamics and external influences that shape the experiences of international students in higher education. The research highlights the critical role of faculty members, financial considerations, and mental health resources in facilitating the transition and integration of international students into new academic settings. The study also examines the importance of cultural awareness, language support, and community engagement in promoting academic success and overall well-being. Furthermore, the research discusses the impact of globalization on educational quality and the need for institutions to develop more effective policies and practices to support international students.

Key words: international students, higher education, social dynamics, external influences, faculty support, financial considerations, mental health resources, cultural awareness, language support, community engagement, globalization, educational quality, policy and practice.

The global landscape of higher education has undergone a significant transformation in recent decades, characterized by a marked increase in international student mobility and an ever-growing emphasis on the internationalization of educational